

DAN ARIELY

a JEFF KREISLER

PSYCHOLÓGIA PEŇAZÍ

*Akých omylov sa dopúšťame
pri uvažovaní o peniazoch
a ako utrácať rozumnejšie*

premedia

premedia

DAN ARIELY

a Jeff Kreisler

**PSYCHOLÓGIA
PĚŇAZÍ**

Dan Ariely a Jeff Kreisler
PSYCHOLÓGIA PEŇAZÍ

Prvé vydanie

www.premedia.sk

Copyright © 2017 by Dan Ariely and Jeff Kreisler

All rights reserved

Translation © Lubomíra Kuzmová, 2018

Slovak edition © Vydavateľstvo Premedia, 2018

ISBN 978-80-8159-570-7

Obsah

ÚVOD	9
PRVÁ ČASŤ	
ČO SÚ PENIAZE?	
1 Na peniaze sa nespoliehajte	15
2 Keď príležitosť zaklope na dvere	19
3 Hodnota pre zákazníka	25
DRUHÁ ČASŤ	
AKO POSUDZUJEME HODNOTU SPÔSOBOM, KTORÝ S HODNOTOU NESÚVISÍ	
4 Zabúdame, že všetko je relatívne	31
5 Škatulkujeme	48
6 Vyhýbame sa bolesti	65
7 Dôverujeme sami sebe	91
8 Preceňujeme svoj majetok	105
9 Záleží nám na férovosti a úsilí	122
10 Veríme v mágiu jazyka a rituálov	137
11 Preceňujeme očakávania	151
12 Vymyká sa nám to z rúk	162
13 Preceňujeme ceny	173

TRETIA ČASŤ

A ČO ĎALEJ? AKO STAVAŤ NA PLECIACH MYLNÉHO MYSLENIA

14	Myslíte na peniaze	185
15	Bezplatné poradenstvo	193
16	Ovládajte sa	194
17	My proti nim	201
18	Zastavte sa a rozmýšľajte	214
	POĎAKOVANIE	218
	POZNÁMKY	219
	O AUTOROCH	228

VENOVANÉ PENIAZOM

Za všetko úžasné, čo pre nás robíte, a za všetko strašné, čo nám spôsobujete, a ešte za všetko medzi tým.

Úvod

Bob Eubanks moderoval v roku 1975 televíznu súťaž *Diamond Head Game*, ktorá sa nakrúcala na Havaji a bola pomenovaná podľa miestnej sopky. V bonusovom kole súťaže nazvanom „Sopka peňazí“ boli súťažiaci umiestnení do presklenej skrine, ktorá sa na pätnásť sekúnd zmenila na aerodynamický tunel zúrivo víriacich peňazí. Súťažiaci sa v tornáde peňazí išli zbláznit: vrteli sa, mávali rukami a lapali po bankovkách, aby ich pochytili čo najviac. Bola to skvelá zábava a zároveň dôkaz, že na svete nie je nič dôležitejšie ako peniaze.

Dá sa povedať, že do určitej miery sa všetci nachádzame v sopke peňazí. A hoci túto hru hráme menej intenzívne a nie tak nápadne, hráme ju už dlhé roky – a ona sa pohráva s nami. Väčšina z nás o peniazoch často premýšľa: koľko máme, koľko potrebujeme, ako získať viac, či ako nestratiť to, čo už máme. A tiež koľko zarábajú, utrácajú a ušetria naši susedia, kamaráti a kolegovia. Luxusné veci, účty, príležitosti, sloboda, stres: peniaze sa dotýkajú každej sféry moderného života, od rodinného rozpočtu po národnú politiku, od nákupných zoznamov po sporiace účty.

A čím je finančný svet zložitejší, tým viac musíme na peniaze myslieť: čím zložitejšie hypotéky, pôžičky a poisťky si berieme; čím dlhšie žijeme a čelíme novým finančným technológiám, komplexnejším finančným možnostiam a väčším finančným výzvam.

Premýšľať o peniazoch často by nebol až taký hriech, keby nám to pomáhalo lepšie sa rozhodovať. Tak to však nie je. Pravda je

taká, že pre ľudstvo sú zlé finančné rozhodnutia priam typické. Svoj finančný život si vieme majstrovsky zničiť. Môžeme si pogratulovať, sme najlepší.

Zamyslite sa nad nasledovnými otázkami:

- Záleží na tom, či platíme kreditnou kartou alebo v hotovosti? V oboch prípadoch by sme predsa mali minúť rovnakú sumu. Štúdie však ukazujú, že keď platíme kreditnou kartou, sme ochotnejší zaplatiť viac. Robíme väčšie nákupy a nechávame väčšie prepitné. Okrem toho pri platení kartou častejšie zabúdame, koľko peňazí sme utratili. Pritom ide o najčastejšiu platobnú metódu.
- Aké zámočnictvo je výhodnejšie: také, ktoré vám otvorí dvere za dve minúty a účtuje si 100 dolárov, alebo také, ktorému to trvá hodinu a tiež si účtuje 100 dolárov? Väčšina ľudí preferuje zámočníka, ktorému to trvá hodinu, pretože vynaloží viac úsilia a má nižšiu hodinovú sadzbu. Ale čo ak by sa tomuto zámočníkovi nepodarilo dvere otvoriť na prvý raz, zničil by pritom viacero nástrojov a účtoval by si 120 dolárov? Prekvapivo si väčšina ľudí myslí, že aj v tomto prípade je pomalý zámočník výhodnejší, hoci nás v skutočnosti svojou nekompetentnosťou iba pripravil o hodinu času.
- Sporíme si dosť na dôchodok? Vieme aspoň rámcovo, dokedy budeme pracovať, koľko si dovedy zarobíme a nasporíme, ako naše investície narastú a aké budeme mať výdavky v nasledujúcich rokoch? Nie? Z dôchodkového sporenia sme takí vystrašení, že si ako spoločnosť nesporeme ani desať percent toho, čo budeme potrebovať. Neveríme vlastnému sporeniu a myslíme si, že budeme musieť pracovať do osemdesiatky, hoci priemerná dĺžka života je 78 rokov. Nuž aj to je spôsob, ako si znížiť výdavky na dôchodkové sporenie: nikdy neodísť do dôchodku.
- Trávime čas rozumne? Alebo trávime čas tým, že obiehame jednotlivé čerpacie stanice, aby sme ušetrili pár centov, hoci by sme radšej mali hľadať lacnejšiu hypotéku?

Premýšľanie o peniazoch nám nielenže neľahčuje rozhodovanie o finančných záležitostiach, niekedy nás dokonca ovplyvňuje výrazne negatívnym spôsobom.¹ Peniaze sú v Amerike najčastejšou príčinou

rozvodov² a hlavnou príčinou stresu.³ Je dokázané, že keď sa ľudia v mysli zaoberajú finančnými problémami, celkovo si pri riešení problémov počínajú horšie.⁴ Jedna štúdia ukázala, že bohatí ľudia sa často správajú menej morálne ako priemerný človek,⁵ najmä ak im ich bohatstvo niekto pripomenie. Podľa inej štúdie zas ľuďom stačilo vidieť obrázky peňazí, aby kradli z kancelárie, zamestnali nečestného človeka alebo klamali, ak tým mohli získať ešte viac peňazí.⁶ Keď myslíme na peniaze, doslova nám preskakuje.

Ak vychádzame z toho, že peniaze sú dôležité – v osobnom živote, pre ekonomiku, aj pre spoločnosť ako takú, a keďže nám robí ťažkosti premýšľať o nich racionálne, položme si otázku: Ako by sme mohli o peniazoch rozmýšľať kompetentnejšie? Bežnou odpoveďou na túto otázku je „finančné vzdelanie“ či, povedané elegantnejšie, „finančná gramotnosť“. Bohužiaľ nám lekcie z finančnej gramotnosti, napríklad ako si kúpiť auto či vybaviť hypotéku, rýchlo vyšumia z hlavy a majú na naše konanie takmer nulový dlhodobý efekt.

Táto kniha si teda nekladie za cieľ čitateľa finančne vzdeláť, ani mu radiť, ako sa má správať pri každom otvorení peňaženky. Namiesto toho budeme skúmať chyby, ktorých sa v súvislosti s peniazmi dopúšťame najčastejšie, a predovšetkým si vysvetlíme, prečo ich robíme. Pri najbližšom rozhodovaní by sme si potom mali lepšie uvedomiť, aké faktory sú v hre, a rozhodovať sa lepšie. Alebo aspoň poučenejšie.

Predstavíme vám niekoľko ľudí a vyrozprávame ich príbehy: ako sa zachovali v konkrétnych finančných situáciách. Potom si vysvetlíme ich skúsenosti z pohľadu vedy. Niektoré z týchto príbehov sú skutočné, kým iné sú ako filmy „podľa skutočnej udalosti“. Niektorí z dotyčných ľudí sú rozumní, iní zas blázni. Budú pripomínať stereotypy, pretože niektoré ich vlastnosti zdôrazníme, dokonca zveličíme, aby sme tým zvýraznili bežné typy správania. Dúfame, že čitateľ v každom príbehu rozpozna ľudskosť, chyby a potenciál a že si uvedomí, ako sa tieto príbehy odrážajú v jeho vlastnom živote.

Táto kniha odкрýva, ako o peniazoch premýšľame a aké chyby pritom robíme. Poukazuje na priepasť medzi vedomým chápaním úlohy peňazí a skutočným zaobchádzaním s nimi. Dáva návod, ako o peniazoch uvažovať racionálne, a tiež, ako s nimi racionálne narábať. Poukazuje na ťažkosti rozumného uvažovania o peniazoch a na bežné chyby, ktorých sa dopúšťame pri ich utrácaní.

Budeme teda po prečítaní tejto knihy vedieť, ako peniaze utrácať rozumnejšie? Určite. Možno. Tak trochu. Pravdepodobne áno.

Minimálne sme presvedčení, že ak porozumieme zložitým faktorom vplývajúcim na naše finančné rozhodnutia, zlepší sa i naša finančná situácia. Navyše to povedie aj k lepším *nefinančným* rozhodnutiam, pretože rozhodnutia o peniazoch sa netýkajú len peňazí, ale aj iných oblastí života. Svedčia napríklad o tom, ako trávime čas, ako zvládame pracovný život, ako vychádzame s ľuďmi, ako nadväzujeme vzťahy, čo nás obšťastňuje a v neposlednom rade ako chápeme svet okolo seba.

Skrátka a dobre, táto kniha prispeje k zlepšeniu všetkých oblastí nášho života. No nestojí to za to?

PRVÁ ČASŤ

ČO SÚ PENIAZE?

PRVÁ KAPITOLA

Na peniaze sa nespoliehajte

George Jones* potrebuje vypustiť paru. Má stresujúcu prácu, deti sa doma mlátia a peňazí je málo. Preto sa počas firemného výletu do Las Vegas vyberie do kasína. Zaparkuje zadarmo na konci pozoruhodne dobre udržiavanej cesty financovanej z verejných zdrojov a bezcieľne, so zvesenou hlavou vykročí do alternatívneho sveta kasína.

Z otupenosti ho vytrhne hlučná hudba z osemdesiatych rokov a zvuky registračných pokladníc a štrngajúcich mincí z tisícky hracích automatov. Po nejakej chvíli sa zamyslí, ako dlho tam už je. Hodiny nevidí, ale súdiac podľa sklesnutých starcov vysedávajúcich pri automatoch mohla už uplynúť celá večnosť. V skutočnosti prešlo možno päť minút. Vchod nebude ďaleko, ale George ho nevidí... ani východ, ani žiadne dvere či okná či iné únikové cesty. Iba blikajúce svetlá, sporo odeté servírky, dolárové znaky a ľudí, ktorí sú buď vo vytržení alebo majú depresiu... ale nič medzi tým.

Hracie automaty? Prečo nie. Pri prvom pokuse mu veľká výhra unikne o vlások. Nasledujúcich pätnásť minút kŕmi automat dolárovými bankovkami, aby dohnal zameškané. Ani raz nevyhrá, ale niekoľko ráz mu výhra znovu unikne o vlások.

Keď George minie všetky otravné bankovky s nízkou hodnotou a peňaženka zíva prázdnotou, vyberie si z bankomatu dvesto dolá-

* Nie ten spevák, ale fiktívna osoba, ktorú sme si vymysleli. Predpokladajme, že nevie spievať vôbec. Ani karaoke.

rov. Poplatok 3,50 dolára za výber z bankomatu ho nerozruší, veď sa mu vráti pri prvej výhre. Sadne si teda k stolu s blackjackom. Za desať čerstvých dvadsaťdolárových bankoviek mu krupierka vydá kôpku červených plastových žetónov. Je na nich obrázok kasína s pierkom, so šípom a s típí. Majú vraj hodnotu päť dolárov, ale vôbec nepôsobia ako peniaze. Skôr ako hračky. George ich prekrúca v prstoch, hodí ich na stôl, sleduje meniace sa kôpky ostatných hráčov, sníva o dúhovej škále krupierkiných žetónov. Žiada ju, aby bola k nemu láskavá. „Zlatko, pokojne si ich berte všetky – nie sú moje.“

Roztomilá, prívetivá servírka prinesie Georgeovi drink zadarmo. Zadarmo! Aký dobrý obchod! George vyhráva už teraz. Jeden z plastových hračkárskych žetónov jej venuje ako prepitné.

George hrá. George sa zabáva. George trpne. Chvíľu vyhráva, no oveľa viac prehráva. Občas, keď to vyzerá, že mu ide karta, zdvojnásobí stávkou alebo si zdvojí karty, čím riskuje štyri žetóny namiesto dvoch, šesť namiesto troch. Nakoniec svojich dvesto dolárov prehrá. Na rozdiel od spoluhráčov sa mu akosi nedarí. Tí v jednom okamihu nazbierajú obrovské kopy žetónov a v ďalšom ich premenia na hromady bankoviek, za ktoré si potom kúpia ďalšie žetóny. Niektorí z nich sú prívetiví, iní sa rozčúlia, keď im niekto „vezme kartu“, ale nikto z nich nevyzerá, že by si mohol dovoliť prehrať päťsto či tisíc dolárov za hodinu. Napriek tomu sa to ustavične opakuje.

George v ten istý deň ráno obišiel miestnu kaviareň, pretože sa rozhodol uvariť si kávu na hotelovej izbe a ušetriť tak štyri doláre. Večer však bez mihnutia oka vyhodil štyridsať päťdolárových žetónov. Dofrasa, jeden dokonca venoval krupierke, keďže bola taká milá.

ČO SA TU VLASTNE DEJE?

Umenie odosobniť ľudí od svojich peňazí dotiahli kasína do dokonalosti. Je preto trochu nefér, že začíname práve nimi. Georgeove skúsenosti nám však pomôžu osvetliť niektoré typické chyby v myslení, ktoré robíme aj v menej zákerných situáciách.

Nasledovné faktory patria k tým, ktoré pôsobia v oslepujúcich svetlách kasína. V jednotlivých kapitolách si ich rozoberieme do detailov.

Mentálne účtovníctvo. Hoci na tom George nie je finančne dobre, o čom svedčí jeho raňajšie rozhodnutie ušetriť na káve, v kasíne nonšalantne minie dvesto dolárov. K tomuto paradoxu dochádza čiastočne preto, že George ukladá peniaze utratené v kasíne na iný „mentálny účet“ ako kávu. Zámenou peňazí za plastové žetóny si otvára akýsi „zábavný fond“, zatiaľ čo ostatné minulé peniaze spadajú stále do „denných výdavkov“. Pomocou tohto triku má pocit, že ide o rôzne typy výdavkov, hoci všetky v skutočnosti patria na jeden účet: „Georgeove peniaze“.

Aké drahé je zadarmo. George je nadšený, že má zadarmo parkovanie a drinky. Keďže za ne neplatí priamo, po ceste do kasína mu zlepšia náladu a zatemnia rozum. Tieto bezplatné veci sú v skutočnosti veľmi drahé. Existuje príslovie, že najlepšie veci sú v živote zadarmo. Možno je to pravda, no zadarmo si často vypýta nečakanú daň.

Bolesť z platenia. Keď George používa na hranie či ako prepitné žetóny, nemá pocit, že utráca peniaze. Má pocit, akoby hral hru. Prestáva si plne uvedomovať svoje rozhodnutia a berie ich dôsledky na ľahkú váhu. Míňať plastové žetóny nepôsobí tak skutočne, ako míňať papierové bankovky. A tak v tom pokračuje.

Relativita. Päťdolárové prepitné, ktoré dal George servírke za drink zadarmo, a bankomatový poplatok vo výške 3,50 dolára sa mu zdajú v porovnaní s kopami žetónov na blackjackovom stole či s dvesto dolármi z bankomatu zanedbateľné. Sú to *relatívne* malé sumy peňazí, a keďže o nich uvažuje v relatívnych kategóriách, míňa ich s väčšou ľahkosťou. Na druhej strane, káva v kaviarni za štyri doláre mu pripadala relatívne drahá oproti káve za nula dolárov v hotelovej izbe.

Očakávania. Keďže je George vizuálne i akusticky obklopený peniazmi – registračnými pokladnicami, ostrými svetlami, dolárovými znakmi –, cíti sa ako James Bond, ktorý vie šarmantne pokoriť nepravdepodobnosť výhry aj najväčších gaunerov.

Sebakontrola. Hazardné hry predstavujú, samozrejme, pre mnohých ľudí vážny problém, pre niektorých až závislosť. Pre naše úče-

ly však zjednodušene povedzme, že George, ovplyvnený stresom a okolím, priateľským personálom a núkajúcimi sa možnosťami, nedokáže bezprostrednému pokušeniu odolať. Predstava, že mu v ďalekej budúcnosti, keď bude na dôchodku, zostane o dvesto dolárov viac, ho neláka.

Možno sa zdá, že všetky tieto chyby sa týkajú kasín, ale ruku na srdce, celý svet je ako jedno veľké kasíno, hoci si to neradi priznávame. Napokon, v roku 2016 si Američania jedného majiteľa kasína dokonca zvolili za prezidenta. Hoci nie každý z nás, keď potrebuje vypustiť paru, vyhľadáva hazardné hry, všetci občas pri rozhodovaní čelíme podobným výzvam. Chyby, ktoré George robí v kasíne, sa dejú v rôznych sférach nášho života. Tieto chyby korenia hlboko v principiálnom nepochopení povahy peňazí.

Hoci väčšina z nás je pravdepodobne presvedčená, že peniazom v zásade rozumie, v skutočnosti nevelmi chápeme, čo peniaze sú a ako nám slúžia, a ešte menej, ako nám ubližujú.

DRUHÁ KAPITOLA

Keď príležitosť zaklope na dvere

Čo presne sú teda peniaze? Ako nám slúžia a ako nám ubližujú? Takéto myšlienky určite nešli po rozume Georgeovi v kasíne a zriedkakedy, ak vôbec, chodia po rozume nám všetkým. Sú to však dôležité otázky a môžeme sa od nich odpichnúť.

Peniaze predstavujú určitú *HODNOTU*. Samy osebe žiadnu hodnotu nemajú, iba predstavujú hodnotu iných vecí, ktoré si za ne môžeme kúpiť. Sú nositeľmi hodnoty.

A to je úžasné! Pomocou peňazí vieme ľahko určiť cenu tovaru a služieb, a to nám uľahčuje ich nákup. Na rozdiel od našich predkov teda na zabezpečenie základných potrieb nemusíme tráviť veľa času výmenným obchodom, plienením ani lúpením. To je fajn, lebo málokto vie dnes narábať s kušou či katapultom.

Peniaze majú niekoľko osobitých vlastností:

- Sú **všeobecné**: Môžeme ich zameniť takmer za čokoľvek.
- Sú **deliteľné**: Môžeme ich použiť na kúpu akéhokoľvek predmetu akejkolvek veľkosti, od malých po veľké.
- Sú **zameniteľné**: Nepotrebujeme konkrétny peniaz, pretože ho možno zameniť za iný peniaz s rovnakou hodnotou. Každá desaťdolarová bankovka je rovnako dobrá ako iná desaťdolarová bankovka, bez ohľadu na to, kde a ako k nej prídeme.
- Sú **skladovateľné**: Peniaze môžeme použiť kedykoľvek, teraz aj v budúcnosti. Nestarnú ani nehnijú, na rozdiel od áut, nábytku, organických potravín či tričiek.